

نگرشی جغرافیایی بر مفاهیم

اکوتوریسم و
ژئوتوریسم

غلامرضا زارع

دانشجوی دکتری ژئومورفولوژی، دانشگاه تربیت مدرس

مرتضی قراچورلو

دانشجوی دکتری ژئومورفولوژی، دانشگاه محقق اردبیلی

چکیده

در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به تبیین مفاهیم گردشگری، اکوتوریسم و ژئوتوریسم از دیدگاه علم جغرافیا پرداخته شده است. با گسترش امکانات و توسعه اقتصادی کشورها و همچنین فشارهای ناشی از شهرنشینی، گردشگری در سال‌های اخیر رشد قابل توجهی داشته است، به طوری که هم‌اکنون سومین صنعت سودآور دنیا محسوب می‌شود. اکوتوریسم و ژئوتوریسم مفاهیم جدیدی هستند که در دهه‌های اخیر وارد ادبیات علمی دنیا شده‌اند، اما اکوتوریسم نسبت به ژئوتوریسم مفهومی قدیمی‌تر است. دامنه مطالعه ژئوتوریسم بسیار گسترده‌تر از اکوتوریسم است. اما در بسیاری از جاها این دو مفهوم با یکدیگر اشتراک دارند. حیطه مطالعاتی هر یک متفاوت بوده، ژئوتوریسم بیشتر به زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی نزدیک بوده، در حالی که اکوتوریسم به دیدگاه‌های زیست‌محیطی گرایش دارد. ایران از جمله کشورهای با چشم‌اندازهای نادر و قابل توجه گردشگری می‌باشد که از قابلیت‌ها و توانمندی‌های اکوتوریستی و ژئوتوریستی زیادی برخوردار است. علیرغم این امکانات و پتانسیل‌ها، متأسفانه سود حاصل از گردشگری در ایران بسیار پایین است. به نظر می‌رسد با انجام برنامه‌ریزی دقیق و حضور متخصصان در مراکز مربوطه می‌تواند کمک قابل توجهی به توسعه پایدار اکوتوریسم و ژئوتوریسم نماید.

کلیدواژه‌ها: گردشگری، اکوتوریسم، ژئوتوریسم، ایران، توسعه پایدار

مقدمه

سال متوالی در آنجا نمی‌مانند، گردشگری گفته می‌شود (Goeldner and Ritchie, 2009, 7). امروزه صنعت گردشگری بعد از صنایع نفت و خودروسازی، سومین صنعت بزرگ جهان محسوب می‌شود

به مجموعه فعالیت‌های افرادی که به مکان‌ها و نقاطی خارج از محل زندگی و کار خود - به قصد تفریح، استراحت و انجام دادن امور دیگر - مسافرت می‌کنند (داس ویسل، ۱۳۷۸، ۱۹) و بیش از یک

(Fennell, 2002). بنابراین گردشگری یکی از منابع مهم درآمد برای تعداد زیادی از کشورهای جهان به حساب می‌آید (ثروتی و کزازی، ۱۳۸۵، ۳). صنعت گردشگری پدیده‌ای چندبعدی است که جامعه را در بعد اقتصادی، فرهنگی، ورزشی، اجتماعی و... و محیط پیرامون تحت تأثیر قرار می‌دهد (Hall and Page, 2002). وجود منابعی که دربرگیرنده جاذبه‌های طبیعی، فرهنگی، تاریخی و انسان‌ساز باشد، از ضرورت‌های اساسی برای گسترش روند گردشگری است. (کرمی، ۱۳۸۶، ۱۶). در نیم قرن گذشته گردشگری به یکی از سودمندترین فعالیت‌های انسانی تبدیل شده و تغییرات شگرفی را در فضای زندگی و چشم‌اندازهای جغرافیایی جوامع مختلف به وجود آورده است (نگارش، ۱۳۸۵، ۵۳). گردشگری، رفتار مشترک گروه‌های انسانی است که از ابعاد جغرافیایی و فضایی برخوردار بوده و بازتاب‌های این رفتار نیز فضا و ویژگی‌های محیط جغرافیایی را متأثر می‌سازد (تقدیسی زنجانی و عنبران، ۱۳۸۶، ۱۸۱). گردشگری را می‌توان «صنعت سفید» نامید، زیرا برخلاف اغلب صنایع تولیدی، بدون آلوده‌سازی محیط زیست انسانی، زمینه‌ساز دوستی و تفاهم بین ملت‌هاست (محسنی، ۱۳۸۸، ۱۵۱). لذا امروزه صنعت گردشگری به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم در شناساندن هویت ملی و فرهنگی درآمد، موجب رشد و پویایی اقتصادی شمرده می‌شود (مشیری و همکاران، ۱۳۸۵). گردشگری دارای اشکال مختلف و گوناگونی است که بسته به شرایط محیطی، متفاوت می‌باشد (Cater, 2000, 43). اکوتوریسم و ژئوتوریسم دو زیرمجموعه اصلی صنعت توریسم با گردشگری است که در اینجا سعی شده، این دو مفهوم مورد کنکاش و بررسی قرار گیرد.

روش تحقیق

روش اصلی این تحقیق، روش توصیفی - تحلیلی است. در ابتدا با استفاده از روش اسنادی به مطالعه و گردآوری مطالب لازم پیرامون موضوع مورد نظر از لابه‌لای کتب، مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط، پرداخته شده است. سپس دو مفهوم اصلی گردشگری بررسی و در پایان نتیجه‌گیری شده است.

اکوتوریسم

امروزه رویکرد و نگرش به اکوتوریسم، به‌عنوان الگوی فضایی گردشگری در طبیعت، مورد توجه فراوانی واقع شده است. در قرن ۲۱ فضاهای جغرافیایی قابل توجهی تحت تأثیر اکوتوریسم قرار گرفته و در نواحی مختلف جغرافیایی الگوی فضایی جدیدی را به وجود آورده است (English Tourist Board, 2000). اکوتوریسم در واقع ترکیبی از پیشوند «کو» و «توریسم» و یا همان توریسم اکولوژیکی است. اگرچه هنوز مفهوم دقیقی از اکوتوریسم تعریف نشده است، ولی می‌توان گفت اولین تعریف از این مفهوم را هزر (Hetzler, 1965) ارائه داد که بر طبق آن اکوتوریسم بر پایه چهار رکن اصلی، کاهش اثرات نامطلوب

زیست‌محیطی، احترام به فرهنگ مردم بومی، افزایش مزایای ناشی از گردشگری برای مردم محلی و جلب رضایت گردشگران، استوار است (Paul et al, 2002). هزر چهار معیار اصلی اکوتوریسم را چنین برمی‌شمارد:

الف. حداقل تأثیر منفی بر محیط زیست؛

ب. حداقل تأثیر منفی بر فرهنگ و حداکثر مسئولیت‌پذیری نسبت به فرهنگ جامعه میزبان؛

ج. حداکثر سود اقتصادی برای جامعه میزبان؛

د. حداکثر رضایت‌مندی تفریحی جهت مشارکت گردشگران (زندان، مقدم، ۱۳۸۸).

توافق جهانی در مورد اینکه اکوتوریسم قبل از دهه ۱۹۸۰ مطرح بوده وجود دارد، ولی صراحتاً اسمی از آن نبرده‌اند. اما از سال ۱۹۹۰ به بعد اکوتوریسم ابزاری جهت توسعه پایدار مطرح و مورد مطالعه قرار گرفت. انجمن اکوتوریسم در سال ۱۹۹۰ به صورت یک سازمان غیرانتفاعی بین‌المللی ایجاد شد تا گردشگری مخرب و مصرف‌کننده را به ابزاری برای محافظت از محیط زیست و توریسم پایدار تبدیل کند (Fennel, 1999). بخش بسیار مهمی از فعالیت‌های گردشگری در دنیا مبتنی بر بهره‌مند شدن از طبیعت است که امروزه اکوتوریسم نام گرفته است (فاضل‌نیا و هدایتی، ۱۳۸۹، ۱۴۶). اکوتوریسم رویکردی جدید به گردشگری در طبیعت است که در سال‌های اخیر مطرح شده است. با توجه به اهمیت بالای اکوتوریسم در قرن بیست و یکم، سازمان ملل متحد قرن بیست و یکم را قرن اکوتوریسم نامیده است (رخشانی‌نسب و ضرابی، ۱۳۸۸، ۴۴). اکوتوریسم یک رویکرد مدیریتی است که با توجه به هدف‌های ارزشی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی با همکاران و همیاری مسئولان و مردم جامعه از طریق وضع قوانین و مقررات مناسب و اعمال مؤثر آن‌ها به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به حفظ طبیعت می‌انجامد (سرابی و همکاران، ۱۳۸۹). اکوتوریسم مسافرتی به چشم‌اندازها و نقاط تخریب‌نشده محیط به‌منظور مشاهده و لذت بردن از منابع زیست‌شناسی می‌باشد، به نحوی که آسیب‌های زیست‌محیطی به حداقل رسیده، آداب و سنن محلی محترم شمرده و در عین حال منافع تمامی استفاده‌کنندگان از محیط تأمین گردد (Ted and Cabanban, 2007). همچنین اکوتوریسم مسافرت مسئولانه‌ای به نواحی طبیعی که در آن از محیط محافظت می‌شود و زمینه زندگی بهتر ساکنین محلی را فراهم می‌آورد. حفاظت، عدالت و آموزش هسته اصلی این مفهوم می‌باشد (مختاری، ۱۳۸۹، ۳۳). به بیانی دیگر می‌توان اظهار داشت که آنچه در اکوتوریسم مطرح است، انجام بازدیدهای آموزش‌محور از نواحی و مناطقی است که دارای جاذبه‌های طبیعی خاص، فزاینده‌های زیست‌شناختی قابل توجه و غیره هستند (Hipwell, 2007).

درباره مسئله و مفهوم اکوتوریسم سه معیار مهم زیر را بایستی در نظر گرفت:

و ظرفیت‌های بی‌نظیر اکوتوریسم در ایران و برخی از آن‌ها از قطب‌های بین‌المللی اکوتوریسم در جهان، به‌شمار می‌روند.

بنا به پیش‌بینی سازمان جهانی جهانگردی در سال ۲۰۲۰ میلادی ضعیف‌ترین و پایین‌ترین کشورهای توریست‌پذیر جهان از طریق این صنعت بیش از ۲۰ میلیارد دلار درآمد کسب خواهند کرد و متوسط درآمد کشورهای توریست‌پذیر نیز در این سال به ۵۰ میلیارد دلار خواهد رسید. ایران در صورت سرمایه‌گذاری و تأکید بر جذب گردشگر طبیعی، می‌تواند به راحتی به درآمدهای پیش‌بینی‌شده سازمان جهانی جهانگردی دست یابد. وجود ۱۴ اقلیم مختلف، ۱۲ هزار نوع گیاه، ۱۶۳ گونه پستاندار، ۱۹۶ گونه خزنده، ۱۷۴ گونه ماهی، ۲۰ گونه دوزیست و ۵۰۰ گونه پرنده در ایران که به‌تنهایی به اندازه کل پرندگان سراسر قاره اروپا هستند، امتیازاتی است که می‌تواند ایران را به‌سوی سهم واقعی‌اش بکشانند. متوسط سفر ۵۰ درصد اکوتوریست‌های جهان بین ۸ تا ۱۴ روز است و براساس آمارها هر اکوتوریست به‌طور متوسط بین ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ دلار درآمد ارزی به ارمغان می‌آورد (سرایبی و همکاران، ۱۳۸۹). همچنین قرارگیری ایران در مسیر جاده ابریشم و راه ارتباطی بین شرق و غرب، می‌تواند ایران را به‌عنوان یکی از اکوتوریست‌پذیرترین کشورهای دنیا تبدیل نماید. موقعیت ژئومورفولوژیکی کشور به‌گونه‌ای است که می‌توان بهترین و نادرترین مناظر ژئومورفولوژیکی (آتشفشان‌های فعال و نیمه‌فعال همانند دماوند، سبلان، تفتان و غیره، گل‌فشان‌ها، غارها، تپه‌های ماسه‌ای و غیره) را در ایران ملاحظه نمود. در اینجا به‌دلیل محدودیت نمی‌توان تمامی توانمندی‌های کشور را ذکر کرد. علیرغم داشتن توانمندی‌های بسیار زیاد، چالش‌های زیادی پیش روی توسعه اکوتوریسم در کشور ایران می‌باشد، که در زیر به اختصار به آن‌ها اشاره کرد:

الف. کمبود امنیت در مناطق کویری و بیابانی ایران
ب. کمبود و نارسایی خدمات زیربنایی مانند خطوط ارتباطی که در فصل زمستان در مناطق شمالی، شمال‌غرب و غرب کشور و در فصل تابستان در مناطق شرقی به‌دلیل وقوع طوفان‌های گردوغبار حادثه‌خیز هستند.

ج. عدم شناخت کامل پدیده‌های جذاب اکوتوریستی کشور برای شناساندن آن‌ها به اکوتوریست‌ها
د. عدم وجود امکانات فرودگاهی در مناطق مستعد اکوتوریستی و لغو بسیاری از پروازهای هوایی در فصل زمستان به‌دلیل شرایط نامساعد جوی
ه. کمبود مدیران متخصص در امر اکوتوریسم و عدم وجود رشته اکوتوریسم و مدیریت مناطق اکوتوریستی در دانشگاه‌ها و مراکز علمی کشور (رخشانی‌نسب و ضرابی، ۱۳۸۸، ۴۸).

۱. از جاذبه‌های طبیعت و محیط‌محور باشند.

۲. رابطه متقابل گردشگران بر یادگیری و آموزش متمرکز باشد.

۳. مدیریت چنین محیط‌هایی بایستی اصول و اقداماتی را دنبال کند که با پایداری زیست‌محیطی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی همخوانی داشته باشد (Weaver and Lawton, 2007).

بنابراین می‌توان گفت که اکوتوریسم دربرگیرنده اصول گردشگری پایدار درباره پیامدهای زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی است، به نحوی که فعالانه در حفاظت از میراث‌های طبیعی و فرهنگی مشارکت می‌کند و به آموزش و مشارکت جوامع بومی و محلی در کلیه مراحل برنامه‌ریزی، توسعه و اجرا تأکید دارد (محرمنژاد و آقاخانی، ۱۳۸۸، ۲۳۹). اکوتوریسم که اغلب به‌عنوان یک راهبرد بالقوه برای حمایت از حفاظت اکوسیستم‌های طبیعی بوده، هم‌زمان نیز بر توسعه پایدار محلی تأکید دارد (Ross and Wall, 1999). اکوتوریسم بیش از آنکه به گردشگری توجه نماید، به دنبال حفظ منابع طبیعی است (Lindberg et al, 1997).

اکوتوریسم در ایران

ایران، به دلایل زیر، یکی از پنج کشور بهره‌مند از تنوع زیستی کامل (داشتن چهار فصل و زیست‌گونه‌های اصلی گیاهی و جانوری) به‌شمار می‌آید. وجود بزرگ‌ترین دریاچه جهان در شمال این کشور، خط ساحلی ۱۲۰۰ کیلومتری خلیج فارس، داشتن ۵۰ دریاچه که از میان آن‌ها ۱۸ دریاچه در شمار دریاچه‌های کنوانسیون بین‌المللی رامسر قرار دارند، دریاچه ارومیه (شکل ۱) که به‌عنوان یکی از ۵۹ ذخیره زیستی کره زمین شناخته شده است، وجود بازمانده‌های جنگل‌های هیرکانی در شمال‌غرب مازندران مربوط به ۱۰ هزار سال پیش، بیابان‌ها و کویرهایی با مناظر بدیع مانند کلوت‌ها در حاشیه غربی بیابان لوت، که به بزرگ‌ترین شهر کلوخی جهان مشهور است، تالاب‌های بین‌المللی شبه‌جزیره میانکاله، خلیج گرگان، دریاچه پریشان، غارها، آبشارها، چشمه‌های آب معدنی و روستاهایی با جاذبه‌های ویژه همانند کندوان، ماسوله و غیره. این‌ها همه از جاذبه‌ها

۱. نمایی از دریاچه ارومیه

و. نبود علائم راهنما و هشداردهنده در مسیرهای خطرناک اکوتوریستی
ز. عدم آشنایی با روش زندگی و تعاملات اکوتوریست‌ها که موجب می‌شود بازدید آن‌ها از نواحی اکوتوریستی کشور تداوم نیابد.
ح. عدم رشد و آگاهی جامعه به‌منظور بهره‌گیری از سایر مناطق تحت مدیریت کشور حتی بخش گسترده‌ای از مناطق کویری و بیابانی (صبوری و یوسفی، ۱۳۸۶).

ژئوتوریسم

ژئوتوریسم در ادبیات و زبان فارسی، به گردشگری زمین‌شناسی یا زمین‌گردشگری نیز ترجمه شده است (نبوی، ۱۳۷۸). به‌طور کلی این مفهوم به نسبت نو است و تعاریف مختلفی از آن ارائه گردیده است. انجمن سیر و سیاحت آمریکا و جغرافیای بین‌الملل چنین تعریفی از آن دارد:

«اگر به‌منظور دیدن یک منظره خاص، حیات‌وحش، آگاهی از فرهنگی خاص و غیره به محل یا مکانی مسافرت نمایید، یک زمین‌گردشگر محسوب می‌شوید» (Buckley, 2003). عده‌ای دیگر معتقدند که ژئوتوریسم در ارتباط با گردشگرانی است که به یک شاخه یا شاخه‌هایی از علوم زمین می‌پردازند. گردشگرانی که به یک یا تعدادی از گرایش‌های علوم زمین علاقه‌مند باشند، زمین‌شناسان و ژئومورفولوگ‌های مبتدی و حرفه‌ای، دانشجویان در بازدیدها و پیمایش میدانی، ژئوتوریست به حساب می‌آیند (Joyce, 2005). دکتر رامسی معتقد است که ژئوتوریست به هیچ‌وجه یک پدیده جدید نیست، بلکه یکی از میراث بشری بوده که در دنیای مدرن فراموش شده است. (Penn, 2006). ژئوتوریسم به‌عنوان بخشی از صنعت روبه‌رشد جهانی، به‌وسیله کسانی که خواهان فهم و درک بهتر و گسترده‌تری از محیط پیرامونی خود هستند، دنبال شده و مورد حمایت واقع می‌شود (Tumer et al, 2006). ژئوتوریسم در میان رشته‌های مختلفی که با گردشگری در ارتباطند، به‌ویژه متخصصان علوم زمین، سروصدایی بر پا کرده و تعداد قابل توجهی از آن‌ها جذب ژئوتوریسم شده‌اند (Hofman, 2006). ژئوتوریسم، ترکیبی از زمین‌شناسی - ژئومورفولوژی و گردشگری، چشم‌انداز منابع طبیعی، لندفرم‌ها، سنگ‌ها و کانی‌ها با تأکید بر ارزیابی فرایندهای به‌وجود آورنده این اشکال می‌باشد، که در این صورت ژئوتوریسم نیازمند بهره‌گیری از علوم زمین مانند جغرافیای طبیعی، زمین‌شناسی و علوم طبیعی است (Newsome and Dowling, 2006). ژئوتوریسم مفهوم جدیدی در بازار گردشگری است و تمرکز آن بر پایدارسازی و ارتقاء خصیصه‌های جغرافیایی یک مکان است (Stokes et al, 2003) ژئوتوریسم به‌عنوان شکلی از گردشگری در حال رشد نمایان گردیده است. اجزای تشکیل‌دهنده ژئوتوریسم از زمان شروع گردشگری پایدار موجود بوده‌اند با این حال خود واژه ژئوتوریسم از زمانی که Jonathan

Tourtellot از مؤسسه جغرافیایی ملی در سال ۱۹۹۷ تعریفی از آن ارائه داد واژه مزبور به‌طور تمام و کمال به شرح تمامی جنبه‌های پایداری در زمینه مسافرت و گردش می‌پردازد (Boley, 2009: 17)، تعریف وی چنین بود: ژئوتوریسم دربرگیرنده تمامی جنبه‌های گردش نه فقط محیط‌زیست - و آن گردشگری است که موجب پایدارسازی یا ارتقاء خصیصه‌های جغرافیایی یک مکان از لحاظ زیست‌محیطی، میراث تاریخی، زیبایی‌شناسی، فرهنگی و به‌زیستی ساکنان آن محل می‌گردد (Stokes et al, 2003). ژئوتوریسم یک رویکرد کل‌نگرانه به گردشگری پایدار است که تمرکزش بر تمام اصول قابل تعریفی است که موجب خلق یک تجربه گردشگری صحیح و سالم می‌شود (Stokes et al, 2003). ژئوتوریسم زیرمجموعه توریسم پایدار بوده و هدف آن حفظ منابع گردشگری در مقاصد است. یعنی هدایت گردشگران به نحوی که محل مورد بازدید برای نسل‌های آینده هم همان‌طور باقی مانده و قابل استفاده باشد.

(رحیم‌پور، ۱۳۸۴). رسالت ژئوتوریسم که همانا حفاظت از ویژگی‌های جغرافیایی مقصد گردشگری است این شکل از گردشگری را از سایر اشکال آن جدا می‌سازد. ژئوتوریسم به‌جای اینکه تنها بر یک بعد از آموزه‌های سفر از قبیل محیط‌زیست، اجتماع یا فرهنگ تمرکز نماید انواع مختلفی از تجارب و آموزه‌های گردش و مسافرت را در داخل یک تعریف، که کانون آن پایدارسازی خصیصه‌های جغرافیایی مقصد گردشگری است، گرد هم می‌آورد. ژئوتوریسم هم برای دیدارکننده و هم برای دیدار شونده سودمند است، چرا که علاوه بر فراهم‌سازی یک تجربه گردشگری صحیح برای گردشگر در عین حال موجب حفظ خصوصیات منحصر به فرد مقصد گردشگری می‌گردد. ژئوتوریسم با تأکیدی که بر روی مشخصه‌های منحصر به فرد مقصد گردشگری دارد موجب تدارک یک آموزه گردشگری سالم برای گردشگر می‌شود، از طرف دیگر در دید آلمان گرایانه بایستی فراهم‌ساز آن صنعت گردشگری بوده که نگرهبان هویت ناحیه‌ای باشد (Boley, 2009, 18). هدف از ژئوتوریسم بالا بردن شخصیت جغرافیایی پدیده‌ها و لندفرم‌ها (Thompson, 2007)، کیفیت محیط‌زیست، فرهنگ، زیبایی‌شناسی، میراث فرهنگی و رفاه مردم محلی می‌باشد (Stokes, Cook, & Drew, 2003). با دقت در تعریف و مفهوم ژئوتوریسم سه نکته حائز اهمیت و قابل بررسی است:

۱. دید کلی‌نگری این شاخه از گردشگری بوده که نشئت گرفته از ویژگی‌های جغرافیایی آن است. با این دید قلمرو ژئوتوریسم در برگیرنده مجموعه‌ای از جاذبه‌ها همچون جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی، روستایی و غیره است.
۲. ژئوتوریسم به‌دنبال گزینش مکان‌هایی شاخص و واحد تحت عنوان ژئوپارک است که شامل مجموعه درهم‌تنیده‌ای از جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی باشد.
۳. هدایت گردشگران در جهت حفاظت منابع طبیعی، ارتقاء

منابع گردشگری و غیره (ثروتی و قاسمی، ۱۳۷۸، ۲۶).

همان طور که در بالا اشاره شد، ژئوتوریسم باید به مردم محلی سود و منفعت رسانده و موجبات رفاه آن‌ها را تأمین کند. این امر موجب به وجود آمدن یک چرخه خردمندانه بین جاذبه‌های گردشگری و مردم محلی می‌شود. به این صورت که از گردشگری نفع می‌برند، متقابلاً در حفظ منابع گردشگری برای آینده تشویق می‌شوند و تلاش‌هایی را در جهت حفظ محیط انجام می‌دهند. همچنین آن‌ها بهترین مکان‌ها را برای پذیرایی از گردشگران مهیا می‌کنند (نواحی طبیعی، تاریخی و باستانی). مهم‌ترین تأثیر این جریان برای مردم محلی کمک به یادگیری آن‌ها است. درباره آنچه که در آن مکان وجود دارد، فهمیدن و ادراک ویژگی‌ها و جاذبه‌های یک مکان باعث می‌شود که به بهترین نحو از آن محافظت شود (ثروتی و کزازی، ۱۳۸۵، ۶).

۱-۴. ژئوپارک‌ها

جهت حفاظت از میراث زمین‌شناسی در مناطق مختلف زمین، سازمان یونسکو در سال ۱۹۹۹ ژئوپارک را به عنوان نوعی ساختار حفاظتی، مدیریتی پیشنهاد نمود. این واژه از دو زیرواژه geological (وابسته به زمین‌شناسی) و park (پارک در مفهوم کلی) است. این واژه به روشنی تمرکز و تأکید بر ماهیت و ارزش زمین‌شناختی یک گستره دارد (سازمان زمین‌شناسی، ۱۳۹۰). مفهوم ژئوپارک از دید یونسکو، ایجاد ارتباط میان مردم، زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی است. همچنین به پتانسیل‌های میراث زمین‌شناسی از بعد اقتصادی نیز توجه دارد. در واقع ژئوپارک دارای یک یا چند ماهیت میراث زمین‌شناسی است که از بعد علمی دارای اهمیت بوده و علاوه بر آن دارای ارزش‌های منحصربه‌فرد زیبایی‌شناختی، باستان‌شناختی، اکولوژیکی، تاریخی و فرهنگی نیز می‌باشد. از آنجا که ژئوپارک می‌تواند با برنامه مدیریتی خاص خود که همخوان با مفاهیم پایداری، حفاظت و منطبق با یونسکو است، اداره گردد، از لحاظ توسعه اقتصادی و اجتماعی نیز می‌تواند بر بهبود وضعیت مردم ساکن در ژئوپارک تأثیر بگذارد. (ثروتی و کزازی، ۱۳۸۵، ۱۱). براساس تعریف یونسکو ژئوپارک عبارت است از:

۱. ناحیه‌ای دارای چند ویژگی علمی، که نه تنها وابسته به علم زمین‌شناسی است، بلکه به خاطر وجود مزایای باستان‌شناسی، بوم‌شناسی یا ارزش‌های فرهنگی دارای اهمیت می‌باشد؛

۲. وجود یک برنامه مدیریتی طراحی شده به منظور بهبود وضعیت اقتصادی-اجتماعی در منطقه؛

۳. تبیین روش‌های حفظ و بهبود بخشیدن به وضعیت میراث زمین‌شناسی و ژئومورفولوژیکی منطقه، به همراه فراهم آوردن بستری مناسب برای آموزش بهتر و گسترده‌تر در شاخه‌های متنوع علوم زمین و مسائل محیط‌زیست.

۴. ضرورت رعایت حقوق عمومی، اجتماعی-محلی و حفظ حریم خصوصی افراد، هر سه با هم در محل مورد نظر.

۵. این منطقه می‌بایست قسمتی از شبکه جهانی باشد که خود به بهترین شکل نشان‌دهنده تمرین‌های عملی در مورد آموزش احترام به میراث فرهنگی، اتحاد و یکپارچگی همه دنیا در رابطه با استراتژی‌های توسعه پایدار است.

با تأسیس ژئوپارک سه هدف عمده در جهت حفاظت از میراث زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی تأمین می‌گردد:

۱. این مکان‌ها جهت آموزش مردم در زمینه علوم زمین‌شناسی، ژئومورفولوژی و زیست‌محیطی به کار می‌رود و یا به عبارتی منطقه ماهیت آموزشی پیدا کرده و انگیزه‌ای برای تحقیقات بیشتر در زمینه‌های مرتبط می‌یابد.

۲. ژئوپارک، به عنوان یک ابزار، می‌تواند در راه دستیابی به توسعه پایدار به کار رود.

۳. پدیده‌ها و چشم‌اندازهای زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی برای نسل‌های آینده حفاظت می‌شود (یونسکو، ۱۹۹۹).

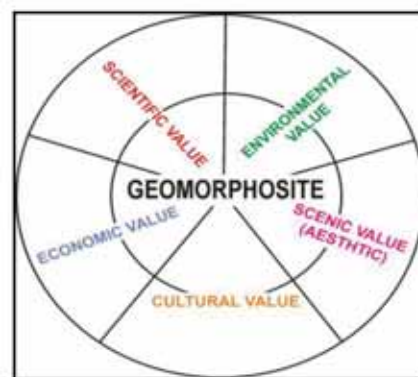
علاوه بر موارد مذکور از دیگر نتایج این طرح گسترش ژئوتوریسم است. حفظ چشم‌اندازهای موجود در واقع مهم‌ترین اهداف تشکیل ژئوپارک است. معرفی یک ژئوپارک براساس مواردی همچون تکامل کره زمین، چشم‌اندازهای زمین، تشکیلات زمین‌شناسی، خاک‌شناسی، کانی‌شناسی، سنگ‌شناسی، فسیل‌شناسی، باستان‌شناسی، میراث فرهنگی، زیست‌محیطی و مناطق با ارزش از نظر گونه‌های گیاهی و جانوری می‌باشد (ثروتی و کزازی، ۱۳۸۵، ۱۳). اولین حرکت‌ها در رابطه با توجه و حفاظت از ژئوسایت‌ها و میراث زمین‌شناختی توسط سازمان‌ها، گروه‌ها و انجمن‌هایی از قبیل IGCP, IUGS and the council of Europe progeo Malvem Group UNESCO Division of earth صورت گرفت. اما شاید بتوان دیدار و گفت‌وگوی نیکولاس زوروس یونانی و گای مارتینی فرانسوی در خلال کنگره بین‌المللی زمین‌شناسی در چین (سال ۱۹۹۷ میلادی) را نقطه عطف تشکیل شبکه ژئوپارک‌ها اروپایی و پس از آن شبکه ژئوپارک‌های جهانی دانست.

این دو امروزه نقش مهمی در موضوع ژئوپارک‌ها در جهان به عهده دارند. شبکه ژئوپارک‌های جهانی با پشتیبانی یونسکو، در سال ۲۰۰۴ میلادی شکل گرفت و ۱۷ ژئوپارک از اروپا به همراه ۸ ژئوپارک از چین نخستین عضوهای آن بودند. شبکه ژئوپارک‌های جهانی، Global Geopark Network (GGN). اکنون ۶۳ عضو از ۱۹ کشور جهان دارد که ژئوپارک قشم تنها ژئوپارک ایران و خاورمیانه در این شبکه است. شبکه دیگری که پیش از این شبکه تشکیل شد، شبکه ژئوپارک‌های اروپا بود که اکنون ۳۳ عضو دارد. شبکه جدید به نام ژئوپارک‌های آسیا

اقیانوسیه یا Asia Pacific Geoparks Network (APGN) در حال شکل‌گیری است.

۴-۲. ژئومورفوسایت

مکانی را که دارای یک پدیده کمیاب و ارزشمند زمین‌شناختی است ژئومورفوسایت می‌نامند. این مکان باید ارزش‌های زیبایی‌شناختی و علمی داشته و امکان بازدید از آن برای همگان فراهم باشد. ژئومورفوسایت‌ها مکان‌هایی دارای نمونه‌های شاخص از تاریخ زمین‌شناختی، فرایندهای برجسته زمین‌شناختی که در توسعه اشکال زمین مؤثر بوده‌اند، اشکال و فرم‌های زمین‌شناختی برجسته و شاخصی هستند که از نظر زمین‌شناسی ارزش جهانی دارند (Cowie and Wimbledon, 1994). ژئومورفوسایت‌ها، لندفرم‌های ژئومورفولوژی هستند که به واسطه آگاهی و بهره‌جویی انسان یک ارزش علمی، تاریخی-فرهنگی، زیبایی‌شناختی و یا اجتماعی-اقتصادی پیدا کرده‌اند. آن‌ها ممکن است به صورت منفرد و یا چشم‌اندازهای گسترده‌تر وجود داشته باشند و امکان دارد به واسطه اثرات فعالیت‌های انسانی تغییر یافته، آسیب دیده و حتی تخریب شوند (Reynard and Panizza, 2005). چشم‌اندازها و مکان‌های خاص ژئومورفولوژیکی (ژئومورفوسایت‌ها) به خودی خود و یا در ترکیب با موارث فرهنگی، تاریخی و اکولوژیکی توان‌های بالقوه‌ای را در راستای گردشگری پایدار عرضه می‌دارد. (Coratza et al, 2008). ژئومورفوسایت‌ها، مکان‌هایی هستند که از ارزش علمی قابل توجهی برای درک بهتر از تاریخ زمین، برخوردار بوده، همچنین نشان‌دهنده «یک شکل از چشم‌انداز خاص با ویژگی‌های ژئومورفولوژیکی خاص» می‌باشد (Panizza, 2005). هر ژئومورفوسایت یک چشم‌انداز منحصربه‌فرد

شکل ۲. خصوصیات یک ژئومورفوسایت (Reynard, 2005)

بوده و در اثر طی فرایندهای غیرقابل تجدید طبیعی، شکل گرفته، به همین دلیل آن را یک شاهد مهم درباره گذشته تاریخ زمین می‌دانند (Wimbeledon and Alii, 1995). با توجه به ویژگی‌های مورفولوژیکی فیزیکی، آب‌وهوایی و غیره، برای جلوگیری از نابودی ژئومورفوسایت‌ها

(از دست رفتن موارث طبیعی)، آن‌ها نیازمند به محافظت هستند (Rago and Mezzetti, 2008). پس یک ژئومورفوسایت دارای ارزش زیادی (بازسازی شرایط اقلیمی گذشته، زایش محیطی و حتی فسیل) است (Comanescu and Dobre, 2009). در شکل ۲ خصوصیات ژئومورفوسایت آورده شده است.

۴-۳. ژئوتوریسم در ایران

به لحاظ زمین‌شناسی، ایران از جمله کشورهای است که قابلیت‌های فراوانی برای توسعه ژئوتوریسم دارد. اما متأسفانه در کشور ما هنوز تعریف درستی از توریسم و اکوتوریسم به دست نیامده به طوری که این دو مفهوم گاهی اوقات به اشتباه و بدون توجه به ماهیت آن‌ها به جای یکدیگر به کار برده می‌شوند. به هر حال ژئوتوریسم در کشور ما گزینه‌ای تازه از گردشگری است، که عوامل جغرافیایی متفاوت، تسلط و حاکمیت خشکی، ورود جریان‌های مختلف هوا از جهات گوناگون کشور، عامل شیب و جهات ناهمواری‌ها، همگی موجب پیدایش چشم‌اندازهای جغرافیایی منحصربه‌فردی شده که در صورت استفاده مطلوب، ارائه امکانات و خدمات رفاهی در کنار تبلیغات مناسب می‌تواند از آن‌ها در جهت گسترش گردشگری پایدار و برقراری توازن و تعادل اقتصادی مناطق مختلف استفاده کرد (شایان و همکاران، ۱۳۸۶). با توجه به مطالب فوق برخی از مکان‌ها یا جاذبه‌های ژئوتوریسم ایران عبارت‌اند از:

۱. چشمه‌های معدنی بسیار متنوع که از دل کوهستان‌های مناطق جغرافیایی ایران بیرون می‌ریزند.
۲. چشمه آب گرم بسیاری با دمای بالای ۳۰ درجه سانتی‌گراد از گرادیان زمین گرمایی بالای مکان‌های مزبور است که در صورت بازبینی، افزایش دبی و حوضچه‌بندی آن‌ها می‌تواند مورد توجه گردشگران قرار گیرد.
۳. آثار زیبای ناشی از انحلال ناهمگن سنگ‌های آهکی و مناظر بی‌بدیل کارست به‌ویژه در حاشیه غربی کشور (زاگرس) که از دیدگاه ژئوتوریسم بسیار حائز اهمیت است و سالانه تعداد زیادی از دانش‌آموختگان علوم زمین را به سوی خود جلب می‌کند.
۴. معادن متروکه متعددی که در سراسر کشور پراکنده‌اند و می‌توانند به صورت سایت آموزشی ژئوتوریسم مورد توجه دانش‌آموختگان علوم زمین، معدن و جغرافیا قرار گیرند. از طرف دیگر عدم انتخاب صحیح شیوه استخراج باعث هدر رفتن ماده معدنی در این نقاط می‌شود.
۵. آثار فراوان موجودات کفزی دریاها، کم‌عمق ائوسن، نظیر آثار حفاری و ردپای موجودات فراوانی که حجم فعالیت عظیم ارگانیک را در محدوده مزبور نشان می‌دهند، می‌تواند از جنبه ژئوتوریسم بسیار حائز اهمیت باشد (صبوری و همکاران، ۱۳۸۶).

نتیجه‌گیری

صنعت گردشگری پدیده‌ای نسبتاً جدید است که آغاز آن به اوایل قرن نوزدهم میلادی برمی‌گردد. حرفه‌ای است درآمدزا و با صرفه اقتصادی بسیار بالا و مناسب که با ایجاد تبادلات فرهنگی و اجتماعی و حتی ورزشی ملل مختلف به‌خاطر نبود آلودگی‌های زیست‌محیطی امروز مورد توجه افراد زیادی واقع شده است. جاذبه‌های گردشگری هر کشوری در جذب کردن گردشگران نقش مهمی را ایفا می‌کنند. طبیعت و ساختار مناظر طبیعی انگیزه بیشتری را در مردم برای تفریحی گردشگری و بازدید از آن‌ها را فراهم می‌کند. ژئوتوریسم و اکوتوریسم از اشکال جدید گردشگری هستند که در سال‌های اخیر مطرح شده‌اند و در این سال‌ها رشد و توسعه قابل توجهی یافته‌اند، به نحوی که بسیاری از کارشناسان، آن‌ها را صنعت مسلط در سال‌های آتی نامیده‌اند. اکوتوریسم نوعی از گردشگری، مبتنی بر مسافرت هدفمند به مناطق نسبتاً طبیعی، برای مطالعه و استفاده از مناظر پوشش گیاهی و جانوری است. ژئوتوریسم نوعی از گردشگری است که می‌تواند ویژگی‌های جغرافیایی، محیط، فرهنگ، زیبایی‌ها و میراث مکان مورد بازدید را حفظ کرده و یا ارتقا دهد و برای ساکنان رفاه و سودآوری به همراه آورد. میان ژئوتوریسم و اکوتوریسم شباهت‌ها و تفاوت‌هایی وجود دارد. اکوتوریسم و ژئوتوریسم هر دو نوعی از گردشگری مسئولانه محسوب می‌شوند که عدم تخریب منابع، چشم‌اندازها و جاذبه‌های محیطی و به‌طور کلی محورهای گردشگری پایدار را در برنامه‌ریزی‌های خود مدنظر قرار می‌دهند. اکوتوریسم تنها بر ویژگی‌های طبیعی تمرکز دارد، در حالی که ژئوتوریسم درباره همه خصیصه‌هایی است که یک مکان شاخص را به‌صورت واحد درمی‌آورد. ژئوتوریسم رابطه نزدیک‌تری با ژئومورفولوژی و زمین‌شناسی دارد، در صورتی که اکوتوریسم دیدگاه‌های زیست‌محیطی را بیشتر دنبال می‌کند با وجود این تفاوت‌ها، این دو مکمل یکدیگرند و نقاط اشتراک زیادی دارند. کشور ایران از نظر پدیده‌های اکوتوریستی و ژئوتوریستی در دنیا جزء کشورهای غنی به‌شمار می‌رود اما وجود پاره‌ای از مشکلات و چالش‌ها باعث عدم توسعه و پیشرفت این صنعت ارزشمند در کشور عزیزمان شده است. به‌نظر می‌رسد توجه بیشتر مسئولان امر و تخصیص بودجه بیشتر در جهت رفع مشکلات و ایجاد زیرساخت‌های لازم و ضروری می‌تواند گردشگران زیادی را به کشور جذب نماید و حداکثر سود اقتصادی را از توانمندی‌های گردشگری نصیب کشورمان شود.

منابع

۱. امری کاظمی، ع، ۱۳۸۱، آغازی بر ژئوتوریسم ایران، خلاصه مقالات بیست‌ویکمین

گردهمایی علوم زمین، سازمان زمین‌شناسی و اکتشاف معدنی کشور.

۲. تقدیسی زنجانی، سیمین، فاطمه دانشور عنبران، ۱۳۸۶، توریسم روستایی، تصویری مجازی یا الگویی حقیقی در برنامه‌ریزی روستایی، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره هشتم، صفحات ۱۷۹-۱۹۲.

۳. ثروتی، محمدرضا، الهام کزازی، ۱۳۸۵، ژئوتوریسم و فرصت‌های برنامه‌ریزی آن در استان همدان، مجله فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، صفحات ۱-۳۷.

۴. ثروتی، محمدرضا، افشان قاسمی، ۱۳۸۷، راهبردهای ژئوتوریسم در استان فارس، مجله فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، صفحات ۲۳-۴۹.

۵. داس ویل، راجر، ۱۳۷۸، مدیریت جهانگردی، ترجمه سیدمحمد اعرابی و داود ایزدی، تهران دفتر نشر پژوهش‌های فرهنگی.

۶. رحیم‌پور، علی، ۱۳۸۴، ژئوتوریسم، دو ماهنامه مسافران، شماره ۳۳.

۷. رخشانی نسب، حمیدرضا، اصغر ضرابی، ۱۳۸۸، چالش‌ها و فرصت‌های اکوتوریسم در ایران، مجله فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، شماره ۲۸، صفحات ۴۱-۵۵.

۸. زند مقدم، محمدرضا، ۱۳۸۸، بررسی توانمندی‌های دشت کویر به‌عنوان ژئوپارک بزرگ ایران مرکزی و نقش آن در توسعه پایدار استان سمنان، فصل‌نامه جغرافیایی آمایش، شماره ۶.

۹. سرایی، محمدحسین، سعیده مؤیدفر، مریم بیرانوندزاده، ۱۳۸۹، مطالعه راهبردی جاذبه‌های اکوتوریستی جنوب شرق ایران: سیستان و بلوچستان، مجموعه مقالات چهارمین کنگره جغرافی دانان جهان اسلام، ایران، زاهدان.

۱۰. شایان، سیاوش و همکاران، ۱۳۸۶، بررسی موانع و مشکلات ژئوتوریسم در ایران با تأکید بر موقعیت ژئوتوریسم بیابان لوت، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای جغرافیا، گردشگری و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر.

۱۱. صوری، طاهره و یوسفی، اعظم، ۱۳۸۶، ژئوتوریسم نگرشی نو به‌سوی توسعه منابع و مدیریت محیط در ایران، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای جغرافیا، گردشگری و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر.

۱۲. غریب فاضل‌نیا، صلاح هدایتی، ۱۳۸۹، راهبردهای مناسب برای توسعه گردشگری دریاچه زریوار، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۱۹، صفحات ۱۴۵-۱۷۰.

۱۳. کرمی، فریبا، ۱۳۸۶، توانمندی‌های ژئوتوریسم در توسعه روستای کندوان، مجله فضای جغرافیایی، شماره ۲۰، صفحات ۱۱۵-۱۲۹.

۱۴. محرم‌نژاد، ناصر، مهسا آقاخانی، ۱۳۸۸، ارزیابی تهدیدها و فرصت‌های عوامل راهبردی صنعت اکوتوریسم (مطالعه موردی: منطقه حفاظت‌شده جاجرود)، علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، دوره یازدهم، شماره سه، پاییز، صفحات ۲۳۷-۲۴۷.

۱۵. محسنی، رضاعلی، ۱۳۸۸، گردشگری پایدار در ایران: کارکردها، چالش‌ها و راهکارها، مجله فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، شماره ۲۸، صفحات ۱۴۹-۱۷۱.

۱۶. مختاری، داود، ارزیابی توانمندی اکوتوریستی مکان‌های ژئومورفولوژیکی حوضه آبریز آسیاب خرابه در شمال غرب ایران به روش پرالونگ (Pralong)، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۱۸، صفحات ۲۷-۵۲.

۱۷. مشیری، آقاجانی، نظریان، ۱۳۸۵، امکان‌سنجی توسعه صنعت توریسم در شهرستان اردبیل، فصل‌نامه چشم‌اندازهای جغرافیایی، شماره سوم.

۱۸. نگارش، حسین، ۱۳۸۵، جاذبه‌های طبیعی گردشگری (اکوتوریسم) در استان سیستان و بلوچستان، مجله فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، شماره ۲۸، صفحات ۵۳-۸۴.